

Atatürküň wesýeti

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025
Atatürküň wesýeti ATATÜRKÜŇ WESÝETI

1923-nji ýylyň 6-njy marty.

Lozan gepleşikleri babatda mejlisde garşydaşlarynyň galmagalyndan ýadan Atatürk şeýle diýdi:

– *Siz meseläni öz hyýallaryňyza görä pikir edýäňiz, göz öňüne getirýäňiz, özüňizçe höküm çykaryňyz, şeýledir öýdýäňiz...*

Atatürküň özüne garşy gidýän oppozisionerlere gönükdirip aýdan bu sözi şindizem güýjüni ýitirenok!

Atatürk garşydaş deputatlardan sabyrly bolmalaryny zol talap etse-de, diňlän bolmady.

– *Ýoldaşlar, gürrüňi gidýän mesele juda möhüm we wawwaly, bu meseläni goh-galmagal bilen çözüp bolmaz. Şonuň üçin ähli egindeşlerimi sowukganlyluga çagyryň.*

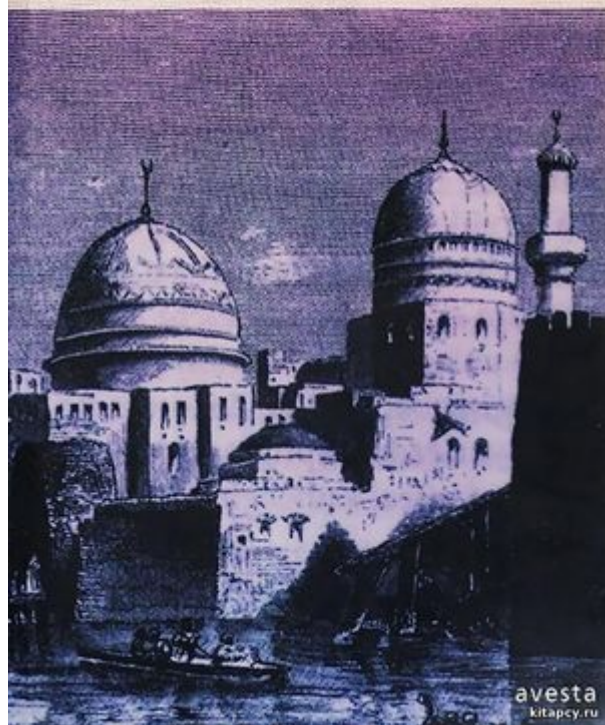

Oppozisionerler üçin gutarman galan Lozan gepleşikleri aslynda bahanady, olar ýaraşykdan soň guruljak hökümete eýe bolmak isleýärdiler! Şol sebäpli esasy nyşanalarynda Azat-edijilik hereketiniň öňbaşçysy Atatürk bardy. Olar mejlisiň alyp barýan gepleşiklerine päsgelçilik döretmek üçin ellerinden geleni gaýgyrmadylar...

Atatürkiň aýratyn üns berýän Lozan gepleşikleriniň kesilmegine sebäp bolan, doly garaşsyzlyga böwet bolýan kapitulýasiýalaryň üstünde oppozisionerler kän durmady. Bogazlaryň howpsuzlygy meselesinde-de aýak diräp durmsdylar. Olaryň üstünde duran ýeke-täk meseleleri bardy: Mosul!

Musul Sorunu

Vladimir F. Minorsky

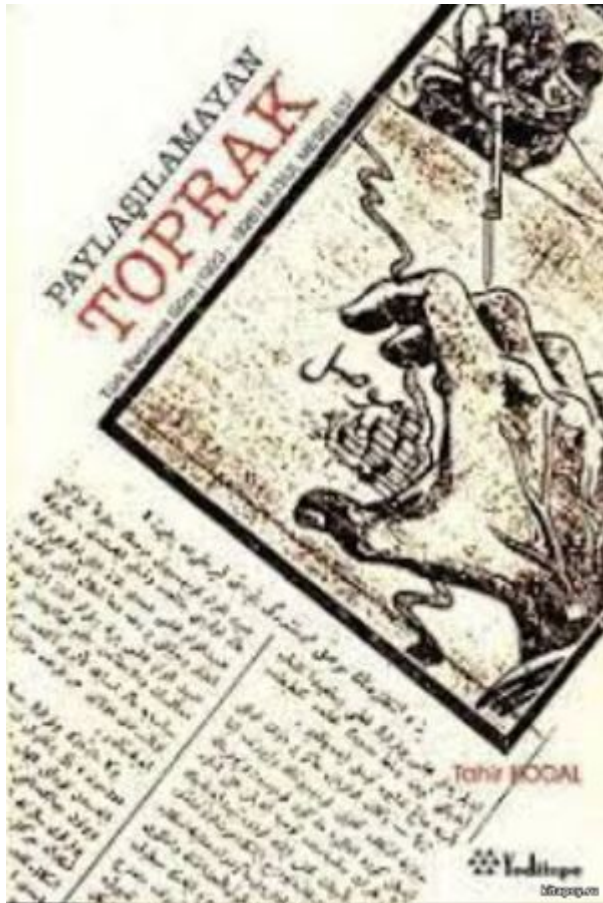
* * *

Daşary işler ministri Ismet paşa 14 maddalyk hökümet talapnamasy bilen gitdi. Bularyň biri Yrak serhedidi: «- Süleýmaniýe, Kerkuk, Mosul etraplaryny aljak bolmaly».

1922-nji ýylyň 20-nji noýabrynda başlan Lozan ýaraşyk konferensiýasynda Mosul temasy alty gün ara alnyp maslahatlaşyldy. Ismet paşa bilen Angliýanyň Daşary işler ministri lord Jorj Kerzon ikiçäk ýagdaýda Yrak serhedini gepleşdi. Jedelleşdiler. Ismet paşa konfeksiýada-da Mosul welaýatyny talap etjekdigini aýtdy. Kerzon hem muňa kes-kelläm garşy çykjakdygyny tekrarlady.

Mosul meselesi Ismet paşa bilen lord Kerzonyň arasynda ikitaraplaýyn memorandum bermäge çenli uzady.

Iňlisler Mosul nebitinden paý bermegi teklip etdi. Ismet paşa «Biziň üçin Mosul watan meselesi, iňlisler üçin nebit meselesi» diýip jogap berdi.

Lozan konferensiýasynda Ismet paşa uzyn nutuk bilen sözlän sözünde Mosulyň Türkiýä gaýdyp berilmegini talap etdi. Ol bu talabyny şu sebäpler bilen delillendirdi: Etnografik, syýasy, taryhy, geografiki, ykdysady, harby-strategiki sebäpler.

Ismet paşa premýer-ministr Rauf beýe iberen telegrammasynda «Mosul meselesinde kän düşünişmezlik boldy. Meniň nutugyma Kerzon jogap berdi we işi Milletler Ligasynyň garamagyna ugratmagy teklip etdi. Men Mosuly gaýdyp almak talabymdan dänmedim. Ýagdaý çynlakaý» diýip ýazdy.

Yzyndan Atatürke ýazdy: «Aşa çapraz günü başdan geçirdik. Mosul üçin söweş günü. Beter ýadadym. Üç gije-gündiz uklamok. Mosul hakda pikir etdim...»

galdyryldy. Türkiýe bilen Angliýa on iki aýda ylalaşyga gelip bilmese, meseläni Milletler Ligasynyň gün tertibine goýmaly bolýardy.

Angliýa bilen Stambulda, 1924-nji ýylyň 19-njy maýynda, 5-nji iýunynda, 6-njy awgustynda üç gezek duşuşyldy. Iňlisler Mosuly bermek beýlede dursun, Hakkarini talap edip başlady! Iňlisler meseläni Milletler Ligasynyň gün tertibine hödürledi. Ertesi Hakkaride nasturiler gozgalaň turuzdy. Iňlis uçarlary nasturi gozgalaňlaryna howadan goldaw berdi...

Milletler Ligasy 1924-nji ýylyň 20-nji sentýabrynda Mosuly ara alyp maslahatlaşyp başlady. Türkiýe plebissit ses goýluşygyna goýup meseläniň çözülmegini talap etdi.

Milletler Ligasynyň komissiýasy 1925-nji ýylyň 13-nji fewralynda Mosuldaky aglaba bölegi türkmenler bolan halk köpçüliginiň Türkiýämi ýa-da Yraga birikmek isleýändiklerini takykklamaga synanyşýan wagty Gündogar Anadolyda aňyrsynda iňlisleriň eli bolan Şeýh Sait gozgalaňy başlady!

Bu gozgalaň (we ondan öňki Nasturi gozgalaňy) iňlislere ýarady – Mosul Türkiýeden goparyldy. Diňe nebitden 10% paý berildi. Onam bermediler. Turgut Özal birnäçe ýyldan soň bu paýdan ýüz

öwürdi.

Karsy, Ardahany, Hataýy ýeke ok atman watana birikdiren, Bogazlar meselesini birýaňalyk eden Atatürk Mosulyň alynmagyny Inönä wesýet etdi. Ikinji jahan urşy muňa mümkinçilik bermedi. Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 26.07.2023 ý. Taryhy makalalar